

LIETUVIŲ POEZIJA ANTROJO PASAULINIO KARO METAIS

Virginija Balsevičiūtė

Vilniaus pedagoginis universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-2009, Lietuva

Antrojo pasaulinio karo pradžia, dvi viena po kitos ėjusios okupacijos suardė natūralų lietuvių literatūros raidos procesą. 1941-ųjų vasarą keliolika rašytojų pasitraukė į Sovietų Sąjungos gilumą, ir būtent tada prasidėjo lietuvių literatūros egzodo keliai. Nuo 1941-ųjų galima kalbėti apie dvi literatūras: kuriamą Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje. Kadangi vyravo poezija, todėl straipsnis skirtas būtent jai.

Antrojo pasaulinio karo metu lietuvių poezijoje vyko įdomūs ir svarbūs procesai, kuriuos reikia įvardyti, analizuoti, rasti centrus ir periferiją, vertinti jau iš laiko perspektyvos. Pirmąją apžvalgą yra palikęs K. Korsakas. Jo dar 1945 m. rašytas straipsnis mūsų dienų požiūriu neišvengiamai tendencingas. Jame plačiai analizuojama pasitraukusių poetų kūryba, sąmoningai sumenkinant Lietuvoje likusiųjų darbus, to meto kultūrinį gyvenimą apskritai. Panašiu keliu nueita K. Doveikos knygoje „Lietuvių rašytojai Didžiajame Tėvynės kare“ (Vilnius, 1967). Daugelį metų šis sudėtingas ir įdomus laikotarpis buvo apeinamas. Vėliau kai kurie aspektai aptarti E. Baliutytės studijoje „Tarybinė lietuvių poezija Didžiojo Tėvynės karo metais“ (Vilnius, 1985). Svarbiausiu veikalu reikia laikyti V. Kubiliaus „Neparklupdytą mūžą“ (Vilnius, 2001). Apie tą laikotarpį yra rašiusi ir šio straipsnio autorė monografijoje „Vytautas Mačernis ir jo karta“ (Vilnius, 2001), analizuodama jaunosios poetų kartos išlikimą karo metais. Daug vertingos informacijos pateikiama J. Šlekio straipsnyje „Iš literatūrinio gyvenimo vokiečių okupacijos metais“ („Krantai“, 1999, Nr. 3). Vis dėlto Antrojo pasaulinio karo metų literatūrinis ir kultūrinis gyvenimas dar nėra iki galo ištyrinėtas – sklaidant tų metų periodiką ir tyrinėjant archyvus atrandami neskelbti kūriniai ar jų redakcijos, ryškėja nežinomi faktai, kartais naujai atsiskleidžia kai kurių rašytojų vieta kūrybos procese. Jiems aptarti skirtas šis straipsnis, kuriame siekiama į lietuvių lyrikos raidą pažvelgti kaip į vientisą prasmų lauką be jokių ideologinių manipuliacijų.

LIETUVOJE

Karo metais Lietuvoje liko gyventi keturi penktadaliai visų Nepriklausomos Lietuvos rašytojų. V. Kubilius savo knygoje išvardijo bent 51 autorių, bendradarbia-

vusių lietuvių periodikoje vokietmečiu¹. Ko gero, tų autorių, ypač jaunų literatų, būta gerokai daugiau.

Kalbant apie okupacijų metus Lietuvoje, galima išskirti keletą svarbių reiškinių, kaip antai: V. Mykolaičio-Putino karo metų lyriką; poetinių kartų kaitą, sparčiai vykusią karo metu, ir su šios kartos kūryba susijusius literatūrinius almanachus, spaudai parengtas pirmąsias knygas, dažniausiai likusias archyvuose. Dar esama tekstų, nepatekusių į literatūrinę apyvartą, ir primirštų vardų. Sakysime, tame kontekste naujai atsiskleidžia L. Švedo, J. Šimkevičiaus, P. Aukštikalnytės kūryba greta gerai žinomų vardų – V. Mačernio, K. Bradūno, A. Nykos-Niliūno.

Literatūrinio, apskritai kultūrinio gyvenimo intensyvumą karo metais bus lėmęs jo svarbos suvokimas. Karas – ypatinga visuomenės ir atskiro žmogaus būseną, kai, pasak F. Nietzsche's, reikėjo mokytis statyti namus ant ugnikalnio, ir todėl „kultūra iškyla kaip paskutinis savisaugos pylimas, vienintelė dar prieinama savęs teigimo forma“². Kultūrinis gyvenimas okupuotoje Lietuvoje buvo gyvas, nors dažniausiai pusiau nelegalus. Kad ir populiarius literatūros vakarai, kurie okupacinės valdžios buvo beveik neprižiūrimi. Dienraščiai „Naujoji Lietuva“ ir „Į laisvę“, almanachai „Kūryba“ bei Šiauliuose leisti „Varpai“ buvo svarbiausi leidiniai, apie kuriuos telkėsi literatūrinis gyvenimas. Juose savo kūrybą spausdino V. Mykolaitis-Putinas, K. Inčiūra, V. Sirijos Gira, P. Drevinis, jiems rašė jaunoji literatų karta. Vien „Naujosios Lietuvos“ kultūrinio skyriaus redaktorius Jurgis Šaltenis parašė apie 400 straipsnių kultūros, literatūros ir meno klausimais³.

Vienas svarbiausių kūrinių, parašytų Lietuvoje karo metais, – V. Mykolaičio-Putino eilėraščių ciklas „Rūsčios dienos“, kuriame paskelbti 1939–1941 metų eilėraščiai. Apie šį rinkinį rasta naujesnės archyvinės medžiagos: pirmą kartą rinkinio mašinraštis (96 puslapiai) buvo atiduotas Valstybinei leidyklai 1941 m. rugpjūčio 5 d., numatyta spausdinti 3 200 egzempliorių⁴. Tačiau, kaip rašo I. Kostkevičiūtė, „rinkinio hitlerinė karo cenzūra nepraleido“⁵, įžvelgusi jame slogias fašistinės okupacijos nuotaikas. Tai yra pažymėjęs ir „Sakalo“ leidėjas A. Kniūkšta. Antrąjį kartą rinkinio rankraštį poetas įteikė „Sakalo“ leidyklai 1944 m. balandžio 26 d., ir jau kitą dieną cenzorius Behrendtas išdavė leidimą Nr. 7/615 knygai išspausdinti (tiražas, dejas, nenurodytas)⁶. Rinkinys buvo išleistas be datos 1944 m. pirmojoje pusėje.

Putinas 1943 m. pradžioje buvo sudaręs antrą nelegalų „Rūsčių dienų“ rinkinio mašinraštį, papildytą naujais kūriniais, ir patikėjęs jį artimiems pažįstamiems. Rinkinys plito nuorašais, jo svarbą paliudijo V. Zaborskaitė⁷.

¹ V. Kubilius, *Neparklupdyta mūza*, Vilnius, 2001, p. 114–115.

² *Ibid.*, p. 8.

³ *Lietuvių literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLIMA), f. 34, ap. 4, b. 45, l. 85.

⁴ Valstybinės leidyklos gamybos skyriaus 1941 m. nuo birželio 22 iki gruodžio 31 d. atiduotų spaudai ir atspausdintų leidinių sąrašas, *Maironio lietuvių literatūros muziejaus fondai* (toliau – MLLM F), P. 23186.

⁵ I. Kostkevičiūtė, Komentarai, V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, Vilnius, 1989, t. 1, p. 512.

⁶ „Sakalo“ leidyklos rankraščių registracijos knyga, MLLM F, P. 27024, p. 118–119.

⁷ V. Zaborskaitė, Kultūra kaip gyvybės forma mirties kontekste, *Tarp istorijos ir dabarės: literatūra, atsiminimai, publicistika*, Vilnius, 2002, p. 520–526.

Putino karo metų kūryboje labiausiai atsispindėjo pasaulinės katastrofos pajauta, pasaulio ir žmogaus situacija. Ji atsiskleidė nuosekliai nuo gana empiriškų prieškarui rašytų eilėraščių iki visuotinio žlugimo vizijos vėlyvesniuose tekstuose. Rūsčios realybės spalvos, globalinis visatos vaizdas, alegorinis kalbėjimas primena Pirmojo pasaulinio karo metais rašytus eilėraščius (rinkinyje „Raudoni žiedai“). Tik šiuo atveju dar labiau pajaustas būties konfliktiškumas, didesnis polinkis į refleksiją, išryškinant tragiškuosius egzistencijos aspektus. 1939 m. rašytuose eilėraščiuose Putino poetinis pasaulis įgyja naujas dimensijas, aktyvizuojamos jau žinomos prasmės, ryškėja svarbiausi prasminiai centrai. Artėjant karui, tarsi konkretizuojamos visada Putinui svarbios laisvės, kančios ir kt. egzistencinės temos. To meto lyrikoje ryškėja subjektas – keleivis, tremtinys „iš sutemų kelionės“. Sudėtingą ir dramatišką jo būseną atskleidžia nuolatinės *minties, sielos, čirdies* figūros, jų tarpusavio dialektika. Kelio, kryžkelės, kryžiaus motyvai liudija jo pasimetimą, būties tuštumą. Kita vaizdinių grupė – viešnios, paslaptingo svečio, vedančio anapusbėn, šešėlio – kuria baladišką atmosferą, pripildytą grėsmės ir būties klaikumo. Ši būseną ryški daugelyje eilėraščių. Nors skamba putiniškas kvietimas „į laisvą, taurią būtį“ ir adoruojama kūryba, galinti suvaldyti chaosą (eil. „Kūryba“), bet tie motyvai susiję su mirties nuojautomis ir rezignacija.

*Žiauri ir pikta raudonspalvė liepsna
Išdegino tavo laukus ir gėlynus,
Ir moteris, vačko žvake nešina,
Nelauktai aplanko gentis ir kaimynus.*

*Mūs dienos kaip tankios kalėjimo grotos –
Ir laisvės aušra jom negreitai nušvis.
Nebylios kalėjimų sienos rasotos...
O Viečpatie, kokia klaiiki ta buitisi!*

„Raudonspalvėj liepsnoj“⁸

Putino lyrikai Antrojo pasaulinio karo metais atstovauja šie svarbiausi eilėraščiai: „Lėlių baladė“, „Marche macabre“, „Vestuvių muzikantas“, „Dingo“, „Vivos plango, mortuos voco“, „Pro kryžių ūksmes“ ir kt. Jie yra kiek kitokios meninės kokybės nei 1939–1941 metų tekstai, regis, karštligiškai parašyti. Jų meninė sandara panaši, esama pasikartojančių ir ypač įtaigių vaizdinių. Panašių vaizdų grupės, refreniškas posmų pasikartojimas formuoja tekstų struktūrą. Juose aktualizuota svarbiausia ribinė – mirties – situacija. Eilėraščius „Vivos plango, mortuos voco“ bei „Marche macabre“ sieja tas pats minios, žengiančios į mirtį, vaizdas. Analogijų esama eilėraštyje „Dingo“. Baladės atmosfera gaubia visą Putino karo metų lyriką, atverdama pomirtinio gyvenimo vaizdinius, sujungdama gyvuosius ir mirusius. Žemiškojo pasaulio žlugimo viziją atskleidžia eilėraštis „Vivos plango, mortuos voco“, turintis literatūrinę asociaciją – F. Ši-

⁸ V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, Vilnius, 1989, t. 1, p. 333.

lerio „Giesmę apie varpą“⁹. Putinas transformuoja senąją užrašo prasmę: pasaulis jo eilėraštyje atsiveria kaip naktis, kaip pasaulis be Dievo, praradęs bet kokius dieviškumo pėdsakus, jo perspektyvos – niūrios, vedančios į pražūtį. Tai pasaulis, kurį galima tik apverkti. Mirusiųjų pasaulis, priešingai, atsiveria kaip laisvės, nedeterminuotos būties, šventos tylos erdvės. Beveik ekstazinis mirties geismas atsiskleidžia keliuose tekstuose. Apskritai to meto Putino kūryboje dažnai kalbama su mirusiais – gyvieji šaukiasi mirusiųjų, mirę ilgisi žemės pasaulio. Jų susitikimas leidžia svarstyti laisvės, kovos ir kt. egzistencines idėjas. Nors akcentuojamas būties iliuziškumas, mirties šiurpą, tamsiuosius būties pradus pridengia trumpos laimės svajos (eil. „Vestuvių muzikantas“), „Šviesios laisvės dienos“ bei „Tėviškės padangių jaukūs toliai“ (eil. „Dingo“).

Pažymėtina, kad minėtuose eilėraščiuose itin svarbus yra muzikinis fonas; jis įvairus ir niuansuotas – vargonų, arfų, klarnetų, fleitų ir ragų..., palydimas nuskriaustųjų aimanų ir varpų gausmo. Tai tik patvirtina dualistinę pasaulio jauseną: arba košmariškos vidurnakčio vizijos, arba slaptą, skambi, viliojanti anapusbė.

Juntamos pastangos suvienyti destruktivų pasaulį, atrasti žmogiškajai būčiai atramą ir perspektyvas. Jos siejamos ir su anapusbės ilgesiu – beveik ekstazine būseną, kai išnyks žemiški rūpesčiai ir siaubas, ir su tikėjimu realaus pasaulio šviesesne ateitimi. Tačiau priešaušrio regėjimai dažniausiai niūrūs. Krikščioniškosios vertybės kaip niekad svarbios poetui. Su jomis siejama nedrąsi pasaulio išgelbėjimo viltis. Putino lyrika prarado skepticizmą, gan pastebimą rinkinyje „Raudonuose žieduose“ (eil. „Rex“).

Putino lyrikos egzistencinius parametrus karo metais perėmė jaunoji poetu karta. Ypač arti buvo H. Nagio lyrika – savo tamsia pasaulio jausena, pasaulio – nakties, kuri skverbiasi į žmogaus būstą, metafora. Pasaulinės nakties vizija iškyla ir V. Mačernio „Vizijų“ finale.

Šiuo metu bibliografinė retenybė tapęs Putino rinkinys „Rūsčios dienos“ pokario metais buvo poeto, norėjusio, bet nesusėjęsio pasitraukti į Vakarų¹⁰, didžiuoju rūpesčiu. Dėl jo poetas nerimavo, džiaugėsi, kad nespėtas išplatinti. Pildydamas anketą apie kūrybinę veiklą vokiečių okupacijos metais, Putinas šį faktą nutylėjo.

Literatūros ir meno archyve saugomos anketos liudija, kad už literatūrinę veiklą, išspaudintą periodikoje vieną kitą kūrinį pokariu drastiškai buvo laužomi rašytojų likimai, todėl sąmoningai stengtasi savąją kūrybą sumenkinti ar nutylėti.

Apskritai archyvuose yra išlikę nemažai įvairios meninės kokybės ir vertės nespausdintų kūrinių. Būta ir kūrybinių pradimų, nesėkmių. Antai A. Miškinis tvirtina, kad karo metu žuvo du jo parengti eilėraščių rinkiniai („Pasakos ir

⁹ Ši lotyniška eilutė buvo įrašyta 1486 m. į Šafenhauzeno bažnyčios varpą („Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango“ – „Gyvuosius šaukiu, mirusius apverkiu, žaibus sulaužau“), žr. A. Andrijauskas, *Fridrichas Čleris ir lietuvių drama*, Vilnius, 1990, p. 129.

¹⁰ Putino sprendimą išvažiuoti paliudija V. Maciūno laiškas V. Žukui, rašytas 1983 m. iš Filadelfijos (*VUB RS*, F 141–283) bei prel. K. Žitkaus prisiminimai (*LLIMA*, f. 188, ap. 1, b. 321, l. 41–47).

dainos“ bei „Raudos bei epigramos“) kartu su keliomis novelėmis. Pirmajame buvo sudėti eilėraščiai, parašyti po 1934 metų¹¹. Panašios nesėkmės persekiojo A. Žukauską. Savo autobiografinio pobūdžio straipsnyje „Niekais nuėjusio gyvenimo aprašymas“ (1957) jis rašė: „Sekantis kūrybos pluoštas – 1941–1944 m. – dingo karo pabaigoje: jis pavogtas su portfelio vežant iš Telšių, kur pas uošvį slėpdavau savo kūrinius nuo vokiečių. Iš jų ypač gaila antiimperialistinio ciklo eilėraščių“¹². A. Žukauskas aktyviai dalyvavo karo metų periodikoje pasirašydamas dažniausiai Dovinės slapyvardžiu, o kartais ir savo pavarde. Už šių faktų nuslėpimą 1953 m. jis buvo tardytas, pasitenkinta tik jo išmetimu iš partijos ir atleidimu iš Grožinės literatūros leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pareigų¹³.

Apskritai bendradarbiavimas spaudoje vokiečių okupacijos metais daugeliui sovietmečio rašytojų liko juoda dėmė. Už keliolika išspausdintų eilėraščių bei novelių jau 1952 m. atgailavo V. Sirijos Gira¹⁴. Panašiai darė savo anketose ir A. Matutis su J. Šiožiniu. Apgailėstaudami išspausdintus kūrinius vardijo O. Micūtė, P. Vaičiūnas, A. Lastas, jaunas poetas L. Vainikonis...

Giluminės permainos lietuvių lyrikoje ėmė ryškėti maždaug apie 1935 metus. Būtent tada pirmąsias savo publikacijas katalikiškoje spaudoje ėmė skelbti būsimųjų žemininkų karta („Ateityje“, „Ateities spinduliuose“, „Naujojoje Romuvoje“ ir kt.), prieškarium studijavusi Kauno, o vėliau ir Vilniaus universitete. Nuo tada apie jaunus literatus imta kalbėti kaip apie kartą. Daugelis iš jų, išskyrus gal H. Nagį, buvo susiję su „Šatrija“.

Tarp Kauno literatų neabejotinas lyderis buvo H. Nagys. Jiems priklausė L. Švedas, J. Šimkevičius, B. Siliūnas, J. Milašiūtė. Vilniaus literatų būrelio pirmininku buvo K. Bradūnas, o jo veikloje dalyvavo V. Mačernis, A. Nyka-Niliūnas, G. Jokimaitis, P. Aukštikalnytė.

Vadavimasis iš dar stiprios neoromantikų mokyklos tradicijos – esminė jaunosios literatų kartos pastanga. Savo kartos atėjimo į literatūrą aplinkybės yra aptarę K. Bradūnas, A. Nyka-Niliūnas, H. Nagys. Iš jų pasisakymų ryškėja dvi alternatyvos: naujas santykis su lietuvių valstietiška kultūra, conceptualiausiai atskleistas V. Mačernio „Vizijoje“ bei daugelyje K. Bradūno karo metu parašytų eilėraščių; egzistencinės problematikos stiprinimas, nulemtas kontaktų su Vakarų Europos kultūra, filosofija ir filologija.

Žodžiu, jau pačioje kūrybinio kelio pradžioje, naujai įvertinusi valstietišką kultūrą, veikiama modernėjančios katalikybės bei egzistencinės filosofijos, ši karta itin didelį dėmesį skyrė pasaulėžiūros klausimams, todėl kartais jos kūryba balansuodavo ties literatūros ir filosofijos riba. Toldama nuo neoromantikų karo metais ji atsisakė paprasto, nesudėtingo pasaulėvaizdžio. Iš lyrikos išnyko kanonizuotas lietuviškas peizažas (kelias, pieva, kryžius, šilo juosta mėlyna, kaip gerai žinomame J. Kossu-Aleksandravičiaus eilėraštyje „Peizažas“). Krašto pasaulis iškilo savo mitologiniu ir krikščioniškuoju aspektais. Pats problemiškausias šiuo

¹¹ *LLIMA*, f. 34, ap. 4, b. 45a, l. 156.

¹² *LLIMA*, f. 34, ap. 4, b. 114, l. 52.

¹³ *Ibid.*, l. 61, 85.

¹⁴ *LLIMA*, f. 34, ap. 4, b. 121, l. 19.

požiūriu yra A. Nyka-Niliūnas, prabilęs apie namų pasaulio stoką, beprasmybę. Tik vaikystės, kaip prarasto ir vėl iš naujo atrandamo rojus tema, atsveria namų pasaulio tamsą.

Lietuvoje kuriama lyrika mažai teįsileido konkretaus laiko žymių, tik nerimo ir skausmo tonai liudijo jo sudėtingumą.

Jaunosios poetų kartos kūrybinę savimonę atspindi karo metais leisti literatūriniai almanachai. Nuo pat kūrybinio kelio pradžios juntamas noras burtis, atpažinti savuosius, suvokti save kaip kartą. Pirmieji almanachai – pasiruošimas jau iševijoje leistai „Žemei“, „Literatūros lankams“. Svarbiausi leidiniai – „Kūrybos lapai“, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto literatų laikraštis, spausdinęs poeziją, prozą, eseistiką, „Metūgės“, „13“. 1943-ųjų pabaigoje buvo parengta prozos antologija „Kas girdėti kalnuose“.

Įdomūs yra „Kūrybos lapų“ vedamieji, rašyti dažniausia Jurgio Švedo. Juose siekta įvardyti tuometinę žmogaus padėtį pasaulyje, akcentuojamas kūrėjo pasaulėsimas, pačios kūrybos svarba. Eilėraščiai byloja, kad kūrybiniai impulsai atėjo iš austrų ir vokiečių lyrikos. Neabejotina, kad iš F. Nietzsche's perimtas individo sureikšminimas, nes tik jame gali slypėti dieviškumo kibirkštis ir panieka miniai. R. M. Rilke, F. Nietzsche ir F. Dostojevskis – svarbiausi Kauno literatų autoritetai. F. Nietzsche labiausiai veikė L. Švedo kūrybą.

Almanachas „Metūgės“ buvo išleistas 1944 m. Vilniuje. Jame paskelbti V. Čėsnos, P. Drevinio, J. Iškausko, K. Kubilinsko, A. Matučio, S. Niūniavaitės, J. Šimkevičiaus eilėraščiai, kuriuose jau galima atpažinti naują poetinę normą. Formalūs požymiai – ilgi sakiniai, žodžių masyvai, šakota sakinio sintaksė. Dažno eilėraščio subjektas – amžinasis piligrimas, juntas pasaulio priešybės ir jo skausmą. Realaus laiko atgarsių nedaug, bet pasaulio pojūtis dramatiškas, kuriama aistros ir egzaltacijos atmosfera. Esama skolinių iš neoromantikų, bet jų nedaug.

Jaunų literatų norą susiburti rodo ir „13“ – Marijampolės mokytojų seminarijos literatų būrelio leidinys. Jame taip pat pastebimas noras vaduotis iš neoromantikų sugestijų, visų pirma iš dainingo ketureilio, keičiant jį sudėtinga sakinio struktūra, transformuota sintakse. „13“ savo eilėraščius spausdino K. Kubilinskas, A. Matutis, J. Milašiūtė, B. Siliūnas, A. Skinkys ir kt. Kaip paprastai, išsiskiria H. Nagys. Šioje rinktinėje jau ryškus būdingų temų branduolys – broliškumas, vienvatvė, žemės kultas.

Stiprūs karo metų poezijos autoriai buvo L. Švedas ir J. Šimkevičius, savo kūryba įtvirtinę egzistencinę problematiką. L. Švedas buvo parengęs spaudai rinkinį „Likimo šalys“ (1944–1945), kuris nebuvo išspausdintas ir išliko tik E. Matuzevičiaus asmeniniame archyve. Giluminiai ryšiai šį poetą sieja su ankstyvąja H. Nagio poezija – tokia pat tamsi pasaulio vizija, romantiškai rūstus pasaulėvaizdis, ryškios vienvatvės ir nevirties temos bei būtiškasis žmogaus nesaugumas. Savo tematika L. Švedui artimi J. Šimkevičiaus eilėraščiai liudija iš tiesų didžiulį F. Nietzsche's kūrybos poveikį jaunų literatų kūrybai.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, jaunoji karta jau buvo įsitvirtinusi literatūroje, pelniusi pripažinimą. 1943–1944-ieji – kartų prasilenkimo laikas. Stipriausių autorių kūryboje jau buvo išryškėjusios kūrybos dominantės ir įvykdyta poetinės kalbos reforma.

SOVIETŲ SAJUNGOJE

Aišku, esminės tendencijos ryškėjo Lietuvoje, bet Sovietų Sąjungoje sukurtos lyrikos laikyti periferiniu reiškiniu negalima vien jau dėl S. Nėries. Į Sovietų Sąjungos gilumą, be jos, buvo pasitraukę A. Venclova, V. Mozūriūnas, V. Reimeris, K. Korsakas. Pasitraukusiųjų kūryba nevienavertė, įdomiausia yra S. Nėries kūryba ir E. Mieželaičio poetinis debiutas.

Skirtingai nuo Lietuvoje kuriamos, ši literatūra buvo itin stipriai ideologizuota, o kūrybos užduotys buvo reglamentuotos LKP (b) CK potvarkių ir nutarimų. „Rašytojai buvo skatinami imtis metraštininkų vaidmens: važduoti divizijos kovas, fronto buitį, iškelti pasižymėjusius kovotojus, partizanus“¹⁵. Pageidautinos temos: „partizanai, pavergtoji Lietuva, [...], Maskva, raudonarmietis, lietuvių kova su vokiečiais ir kt.“¹⁶. Realybė šiai poezijos daliai buvo privaloma, nors, kaip daug vėliau rašė A. Venclova, „karo meto patyrimas buvo daugiau emocinis nei faktinis“¹⁷.

Privalomą didelę duoklę tematikos lygmeniu yra atidavę be išimties visi pasitraukę poetai. Labiausiai savanoriškai, regis, L. Gira. Anot M. Biržiškos, „Nedidelis, bet tikras, lengvai pasireiškęs lyrinis talentas [...], nereikšmingas ir nesavarankiškas, bet greitai ir lengvai rašęs žurnalistas, beprincipinis partijų ir srovių pereinis, niekieno tikrai nebranginamas...“¹⁸, artėjant Antrajam pasauliniam karui ir jo metu patyrė eilinę idėjinę-politinę metamorfozę. Rūsčią M. Biržiškos nuomonę patvirtina visa „Dul – dul – dūdelės“ autoriaus kūryba. Dar 1916 m. jis buvo parašęs triptiką „Rusų išvijimui iš Lietuvos paminėti“¹⁹. 1919 m., kalėdamas Vilniaus ir Daugpilio kalėjimuose, sukūrė 32 politinės tematikos eilėraščius²⁰, iš kurių vertingiausias satyrinis eilėraštis „Dvinsko kalinių daina“, nukreiptas prieš bolševikus. Tiesa, tuo pačiu metu jis sukūrė ir aštuonių eilėraščių ciklą „Darbininkų kovos dainos“²¹. Vėliau, jau trečiajame dešimtmetyje, L. Gira rašė religines giesmes, šlovino lietuvių savanorių, karių ir šaulių žygius (rink. „Žygio godos“, 1928; „Amžių žingsniai“, 1929). 1933 m. L. Gira, vis dar patriotinis poetas, sukūrė opusą „Mindaugo kariai“ (4-ojo Karaliaus Mindaugo p. p. giesmė)²². Bet jau 1935 m., J. Aisčio žodžiais, „pačiame fašizmo adoracijos apogėjuje“²³, rašė savo poemą „Italia nuova“ („Naujoji Italija“), skirtą B. Musolinio žygiams apdainuoti (jos autografa saugomi L. Giros archyve)²⁴. B. Bičiulio slapyvardžiu pasirašiusio autoriaus duomenimis, „ši poema buvo išversta į italų

¹⁵ E. Baliutytė, *Tarybinė lietuvių poezija Didžiojo Tėvynės karo metais*, Vilnius, 1985, p. 41.

¹⁶ Ibid., p. 41.

¹⁷ A. Venclova, *Vidurdienio vėtra*, Vilnius, 1969, p. 167.

¹⁸ M. Biržiška, Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą, *Lietuvių Dienos*, 1953, t. 2, p. 207.

¹⁹ *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas* (toliau – *LLTI BR*), f. 13–272.

²⁰ Ibid., f. 13–93, 4221.

²¹ Ibid., f. 4221, p. 20–32.

²² Ibid., f. 13–194.

²³ J. Aistis, Giros, J. Aistis, *Raštai*, 1993, t. 2, p. 269.

²⁴ *LLTI BR*, f. 131–103, 3226.

kalbą ir Liudui Girai plačiai atidarė duris į Italų Pasiuntinybę Lietuvoje²⁵. 1936 m. poetas dar džiaugėsi Nepriklausomos Lietuvos pasiekta pažanga (diptichas „Didžios dienos“, ciklas „Pilkos milinės“)²⁶, tačiau 1939 m. pavasarį su žmona apsilankęs Sovietų Sąjungoje bulvariniam savaitraščiui „Diena“ duotame interviu gyrėsi išgyvenęs tris pavasarius: „Kai nuvykau Maskvoje buvo šalta, Kijeve jau žydėjo vyšnios, o Kryme buvo tikras pavasaris. Kai grįžau į Maskvą, čia kaip tik pradėjo žydėti medžiai“²⁷. O Kaune gatvėje sutiktam V. Gustainiui pareiškė, kad jo „laikrodis jau eina pagal Maskvos laiką“²⁸. Sovietų Sąjungos ambasadoje Kaune N. Pozdniakovo rengtuose pobūviuose L. Gira pasirodydavo „su prisegta prie švarko raudona rože“²⁹. Be to, sovietinį rojų L. Gira visokeriškai liaupsino viešose paskaitose studentams, „kol pagaliau saugumo policija tuos išpūdžių vakarus, dažnai virstančius atviru simpatijų Tarybų Sąjungai demonstravimu, uždraudė“³⁰. Kai visa Europa žavėjosi mažos Suomijos herojiška kova prieš Sovietų Sąjungą, 1940 m L. Gira savo keturių eilėraščių ciklą „Žiema Lietuvoje“ užbaigė žodžiais:

*Baltas suomis veltui žūva,
Ir jo pulko smūgiai veltui.
Nors bankieriai ir lordai šėltų –
Neužstot jiems kelių komunai³¹.*

Jau minėto B. Bičiulio teigimu, „kai 1940 m. troškų birželio šeštadienio popietį Kauno gatvėmis riedėjo sovietiniai tankai, [...] Liudas Gira juos pasitiko raudonais marškiniais. Kai iš apstulbimo labai maža kas tesiorientavo, kas daryti, [...] Gira veikė. Jis kalbėjo mitinguose, rašė laikraščiuose, kūrė poemas, kuriose buvo garbinami nauji valdovai. [...] Kai daugumai naujojo režimo vaidilų reikėjo iš Maskvos atsiųsti parašytus kalbų tekstus, Liudas Gira juos pats sau rašė ir dargi eilėmis. Sutikęs savo senuosius bičiulius, jis neberaudonavo, nes jau buvo per daug raudonas“³². 1940 m. vasarą Kaune pasirodė L. Giros poema „Stalino LTSR Konstitucija“ su pagarsėjusiu priedainiu „Lietuva – LTSR, / Lietuvos senos nebėr!“ ir tuo pačiu metu Maskvoje – jo rinkinys „Stichi“. 1941 m. spaudai buvo parengti net du rinkiniai – „Rinktinė lyrika“ bei „Jauniesiems“.

Prasidėjus karui 1941-ųjų birželio pabaigoje besitraukdamas paskui Raudonąją armiją netoli Minsko L. Gira vos nebuvo sušaudytas tų pačių raudonarmiečių,

²⁵ B. Bičiulis, žmogus nuolat keitęs savo veidą (Liudo Giros nekrologo vietoje), *Tremtinių žinios*, 1946, spalio 19.

²⁶ *LLTI BR*, f. 13–46.

²⁷ Poetas Liudas Gira pasakoja apie SSSR, *Diena*, 1939, birželio 4.

²⁸ A. Gustainis, Liudas Gira, A. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus: atsiminimai apie Lietuvos spaudą, jos darbuotojus (1915–1940) ir Lietuvos rašytojus (1924–1966)*, Kaunas, 1991, p. 201.

²⁹ J. Bėmas, L. Giros biografijai papildyti, *Mintis*, 1947, vasario 10.

³⁰ K. Doveika, *Liudas Gira*, Vilnius, 1974, p. 48.

³¹ Liudos Giros rinktinė lyrika (1941), p. 210, *LLTI BR*, f. 13–3895.

³² B. Bičiulis, op. cit.

įtarus jį šnipinėjimu. Jį išgelbėjo A. Venclova, parodęs karininkui TSRS Aukščiausios Tarybos deputato mandatą³³.

Sovietų Sąjungos gilumoje L. Gira išplėtojo tikrai karštiligiškai grafomanišką produktyvumą. Jį pagrįstai galima laikyti bene didžiausiu Stalino trubadūru sovietinėje lietuvių karo metų poezijoje: 1940–1945 m. parašytuose jo kūrinuose Stalinas minimas 41 kartą, dar keletą kartų jis – Vadas, kai tuo tarpu Leninas daug rečiau. L. Giros staliniadą papildė jo rankraščiais likę eilėraščiai: „Stalino saulė“, „Žodis į Vadą ir Lietuvos liaudį“. Atrodo, L. Gira tikėjosi gauti Stalino premiją, jo kandidatūrą 1943 m. siūlė J. Paleckis, bet pasipriešino K. Korsakas, parašęs itin neigiamą recenziją apie rinkinį „Partizanų keliais“ ir įteikęs ją Valskybinei leidyklai³⁴, todėl ši knyga taip ir nepasirodė. Toje pačioje Sovietijoje karo dienas leidusio A. Venclovos žodžiais, „bene didžiausia naujųjų L. Giros kūrinių yda buvo jų ilgumas, – senas poetas tarsi prarado saiką ir rašė labai išstėtus eilėraščius, dažnai grįždamas prie jaunystės stiliaus, artimo liaudies dainų ritmikais ir įvaizdžiams“³⁵. K. Doveika, monografijos apie L. Girą autorius, nurodė daugiau jo kūrybos ydų – frazių publicistiškumą, išstėtą, nuobodžią retoriką, deklaratyvumą³⁶. L. Giros 1943 m. parašytas poemos „Kaimo ir miesto bėdos ir godos“, „Anės dienos ir naktys“, „Paverkniai“ pagrįstai menkavertėmis laiko R. Pakalniškis³⁷. Poemos „Anės dienos ir naktys“ (1942–1943) rimai neverti net kritikos:

*Partija ir vyriausybė
Jį iškvietus net į Maskvą!
Anės džiūgautė beribė!
Laimingesnę už ją rask ką!*³⁸

Tuo metu, kai Stalino įsakymu buvo tremiamos ištisos tautos (Pavolgio vokiečiai, Krymo totoriai, čekėnai ir t. t.), Raudonosios armijos kapitonas L. Gira nebaigtoje poemoje „Politrukas Kločkovas“ demagogiškai postringavo: „Galvoji / Ir stebies kaip tat šaly Sovietų / Visos tautos gauna savo vietą, / Kaip gražiai savybėj sugyvena / Įvairiausios tautos, lyg iš sena / Tarp jų brolių būtų jau draugystė, – / Nė plyšelio vaidui kur įlisti“³⁹. Falšu ir šventvagyste dvelkia L. Giros lyrinės poemos „Paverkniai“ strofos, kuriose lietuviai kaimiečiai džiūgaudami kelia tostus:

*– Už Lietuvą! Už šventą
Tarybinę žemelę!
– Kad amžius ji gyventų!
– Už liaudies didžių galių!*

³³ A. Venclova, op. cit., p. 125.

³⁴ Ibid., p. 199–300.

³⁵ Ibid., p. 175.

³⁶ K. Doveika, *Liudas Gira*, Vilnius, 1974, p. 177.

³⁷ R. Pakalniškis, *Lietuvių poema: pagrindinės žanrinės formos*, Vilnius, 1990, p. 320.

³⁸ L. Gira, *Raštai*, Vilnius, 1960, t. 2, p. 224.

³⁹ Ibid., p. 236–237.

– Į mūs vadų sveikata!
 – Už Staliną mūs didį,
 Kurs viską girdi, mato!
 Te laimė jį vis lydi!⁴⁰

Iš L. Giros eilėraščių karo metais beveik išnyksta lyrinis subjektas, jie plaktiški, savo pasenusia retorika šiandien dažnai atrodo komiška.

Tomis pačiomis istorinėmis sąlygomis buvo kuriami kitokios meninės kokybės eilėraščiai.

S. Nėries rinkinys „Prie didelio kelio“, anksčiau įstrigęs į atmintį pavadinimu „Lakštingala negali nečiulbėti“, yra svarbiausias to laikotarpio tekstas. Tai iš esmės dvi knygos, kuriose tarsi „kaunasi“ dvi tendencijos: privalomoji – kalbėti apie karą ir kita – asmeninė. Joje taip pat ryškėja santykis su karu, su tuo, kas vyksta, bet pozicija visai kitokia. Karas yra jėga, atėmusi gimtąją žemę ir artimuosius. Palyginus su „Lakštingala negali nečiulbėti“, juntama prasmų kaitos kryptis – karo herojikos mažinimas ir asmeninių išgyvenimų erdvės didinimas. Itin dažna savianalizė, depresinės būsenos išpažinimas (eil. „Savęs aš gailiuos“, „Pelėda“ ir kt.). Tokios psichologinės plotmės beveik neturi Lietuvoje pasilikusiujų kūryba. Gyvenimas čia iš tikrųjų matuojamas ribine – mirties – situacija, kai ryški egzistencinė tragika dėl prarastos teisės gyventi, nenugyvento gyvenimo gaillestis (eil. „Virkdō vėjai“, „Jų veltui lauks“, „Mes eiliniai“ ir kt.). Svarbiausios pasaulio metaforos – vėtra, naktis, šaltis, nyki tuštuma: „Juk per tokią vėtrą, tokią naktį, / Tokią nykumą be pabaigos“ (eil. „Bendrakeleivis“), „Šaltas vėjas Uralo / Beria dulkēm akis...“ (eil. „Namo“). Ir kartu juntamos didžiulės pastangos vienyti destruktivyvą pasaulį, poreikis globoti ir ginti (eil. „Saulytė“, „Dagilėlis“). Dažni pokalbiai su Tėvyne, su paliktu artimu žmogumi; į eilėraščių įpinamos dialogo nuotrupos su mažu sūnumi.

Pasitraukusiųjų kūrybą su Lietuvoje kuriama poezija suartina namų bei žemės archetipų dažnumas ir svarba. Giluminis įvaizdžių klodas yra bendras skirtingomis sąlygomis parašytiems eilėraščiams. Įsuktiems į karo sūkurį buvo svarbus amžinasis gamtos ritmas, jo savaimingumas, kaip pasaulio pilnatvės garantas. Valsietiškojo pasaulio ženklai, lietuviško peizažo idilija atsispindėjo karo tematikos eilėraščiuose kartu su nacionalinės kultūros reminiscencijomis ir tautosakos parafrazėmis. Žemės tema akivaizdi jau po karo išleistų knygų antraštėse: V. Reimerio „Tėvų žemė“ (1945), V. Mozūriūno „Žemės sauja“ (1947).

Tikrai išskirtinio grožio peizažu pasižymi S. Nėries karo metų eilėraščiai (eil. „Už gyvybę tu brangesnė“).

Pasitraukusiųjų kūryba empiriškesnė, daiktiškesnė, net vizija neturi efemerškumo, bet tuoj pat konkretizuojama namų ir lietuviško peizažo vaizdiniais. Dažnos vaikystės reminiscencijos liudija praėjusio laiko pilnatvę: „Tarp žydinčių kaštonų / Raudona bažnytėlė – / Juk čia vaikystė mano! / Nejau ji grįžo vėlei?“ (eil. „Tolimas sapnas“), o ryšys su namų pasauliu itin asmeniškasis: „Man akyse balta obelėlė / Iš pavasario to“ (eil. „Prie šaltinio“).

⁴⁰ Ibid., p. 326.

Pasitraukusiųjų iš Lietuvos kūryboje vyravo neoromantizmo tradicija, net nebandant iš esmės jos modifikuoti. Tą patvirtina poetiniai debiutai. Karo metais savo kūrybinį kelią pradėjo E. Mieželaitis. Jo ankstyvosios lyrikos idiliškas ir žaismingas pasaulis susilaukė gan griežtos kritikos.

Ir Lietuvoje likę, ir pasitraukusieji buvo itin pamėgę soneto žanrą, liudijantį vis didėjančią refleksiją, būtiškosios problematikos stiprėjimą. Lietuvoje sonetus rašė V. Mačernis, P. Aukštikalnytė, K. Bradūnas ir daugelis kitų.

Apibendrinant galima teigti, kad Antrasis pasaulinis karas atliko lietuvių lyrikos raidos katalizatoriaus vaidmenį, buvo svarbiausia ją formuojančia jėga. Egzistencinių motyvų stiprinimas, ryškinant tamsiuosius būties pradus ir ribines situacijas, – svarbiausios tematinės dominantės, siejančios skirtingomis politinėmis ir kultūrinėmis sąlygomis parašytus eilėraščius.

Gauta 2003 09 12

Virginija Balsevičiūtė

LITAUISCHE LYRIK IN DEN JAHREN DES ZWEITEN WELTKRIEGES

Z u s a m m e n f a s s u n g

1941 entwickelte sich die litauische Literatur in zwei Richtungen. Zur ersten Richtung gehörte die in Litauen geschriebene Literatur, zur zweiten – das Schaffen der in die Sowjetunion ausgewanderten Schriftsteller. Der vorliegende Artikel befasst sich mit dem lyrischen Schaffen, da gerade die Poesie den größten Teil des literarischen Schaffens dieser Zeit bildete. Das kulturelle Leben in den Kriegsjahren ist in Litauen ziemlich intensiv gewesen. Gerade hier, in Litauen, entwickelten sich die wichtigsten kulturellen Prozesse. Als die wichtigsten Erscheinungen in der Poesie wäre das Schaffen von V. Mykolaitis-Putinas (Poesiesammlung „Rūsčios dienos) sowie das Aufkommen einer neuen Dichtergeneration (K. Bradūnas, A. Nyka-Niliūnas, H. Nagys, V. Mačernis u.a) zu betrachten. Das Schaffen dieser Dichter repräsentieren Literaturalmanache „Kūrybos lapai“, „Metūgės“, „13“ u.a. Von den in die Sowjetunion ausgewanderten Dichtern ist S. Nėris zu erwähnen. Ihr Schaffen ist am bedeutendsten. Für beide Poesierichtungen sind die Archetypen des Heimes und der Erde sowie die Hervorhebung der Wichtigkeit dieser Archetypen charakteristisch.